

अतिसत्सङ्गाद्यदन्तयोरित्यत्र सहजसत्सङ्गादित्वमेव गृह्यते, लाक्षणिक-
—प्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणमिति न्यायेन नगोविन्दः—
संस्क्रियते । एवमिडभावश्च—समस्कृषाताम् । समस्करोत् । सञ्चस्कार ।
अत्र प्रतिपदोक्तमात्रं ग्रहणं नेष्यते—सञ्चस्करतुः ।

४०३. समुट्कात् कृञ् इडधोक्षजे ।

सञ्चस्करिथ सञ्चस्करिव । शास्त्रीयभाषार्थः संस्कृतशब्दः, कार्यं पर्याय-
स्तच्छब्दः, संस्कारशब्दश्चाव्युत्पन्नः । षत्वं वक्ष्यते—परिष्करोति ।

विष्णुजने विष्णुजनो वेति सरामस्य द्वित्व विकल्पः । संस्वकरोतीति—शौरितः सात्वत इति
करामस्य द्वित्वविकल्पः । तत्र च क्रमः—आदौ घातुरूपसर्गेण मिलति, तयोः कार्यस्य
चान्तरङ्गत्वात् सुट्, ततो द्वित्वमिति । ननु संस्क्रियत इत्यत्र अतिसत्सङ्गाद्यदन्तयो-
रित्यादिना गोविन्दः कथं न स्यात्तत्राह—सहजेति । तत्र नित्यस्वाभाविकः सतिसंज्ञादि-
रेव ऋदन्तइष्टः, तत्र तु संस्कारा द्यर्थविशेषापेक्षत्वात् सुटो लाक्षणिकता अनित्यता च
ज्ञेया । एवमिडभावश्चेति—इड्विधौ चैवं सहजसत्सङ्गादिर्ऋदन्तो ग्राह्यः, अन्यथा ऋराम
वृत्सत्सङ्गाद्यदन्तेभ्य इड्वेत्यनेन वेदस्यादित्यर्थः ।

ननु लाक्षणिकेत्यादि न्यायेऽङ्गीकृते सञ्चस्करतुरित्यत्र कथं तेनैव गोविन्दः क्रियते
तत्राह—अज्ञेति । प्रतिपदोक्तपरिभाषा त्विह वेष्यते, परिभाषाया मातृवदिष्टाविरोधित्वात् ।
संपरिभ्यामुदाहरणे संस्करोति, तनुमलङ्करोतीत्यर्थः । सदसि विद्वांसः संस्कुर्वन्ति, सङ्घी
भवन्तीत्यर्थः । एवं परिष्करोति गृहं संजमार्जयतीत्यर्थः ।

अमृता—४०३. समुडिति । सुटा सह वर्तमानः समुट्कस्तादृशात् कृञ् उत्तरे
इट् स्यादधोक्षजे परे । क्रादिनियमेन तथा थलि च ऋरामात्तु इति नित्यमनिटि प्राप्ते

बाल०—तत्र । भूषणे समवाये चार्थे संपरिभ्यामुत्तरे सुट् भवति । भूषणं संस्कारः,
समवायः । समूहः । यथेष्टमिति इष्टमनतिक्रम्येत्यर्थः । द्वित्वविकल्पे इति सरामस्य 'विष्णुजने
विष्णुजनो वा हरौ विने' त्यनेन द्वित्वविकल्पः करामस्य तु 'शौरितः सात्वतः' इत्यनेन
द्वित्वविकल्पः । इत्यादीत्यादि पदेन संस्करोति संस्वकरोतीत्यादीनां ग्रहणम् । केचिदिति
तन्मते संस्वकरोति संस्वकरोति इत्यादि रूपाणि भवन्ति । ननु संस्क्रियते इत्यत्र अतीत्या-
दिना गोविन्दः कथं न भवतीति चेत्तत्राह—अतीति एवमिडभावश्चेति अन्यथा 'ऋराम-
वृत्सत्सङ्गाद्यदन्तेभ्य इड् वा सिकामपालयोरात्मपद' इत्यनेन इट् स्यात् । समस्करोदिति
अद्वयवधानेऽत्र सुट् । सञ्चस्कारेति नरव्यवधानेऽत्र सुट् । ननु यदि लाक्षणिकेत्यादिन्या-
योऽङ्गीकृतस्तर्हि सञ्चस्करतुरित्यादौ 'सत्सङ्गाद्यदन्त्या' दिना कथं गोविन्दो भवत्विति
चेत्तत्राह—अत्रेति । नेष्यत इति यत उक्तं मातृवत् परिभाषेति नेष्टं विरुद्धचत इति॥४०२॥

बाल०—समु । सुटा वर्तमानः समुट्कः तादृशात् कृञ् उत्तरे अधोक्षजे परे इड्
भवति । थलि ऋरामात्तु नित्यं नेडित्यनेन अन्यत्र कचादिनियमेनाप्राप्ते विधानम् ।
समुट्कादिति किम्—चकर्थं चकृव चकृम । शास्त्रीयेति शास्त्रीयभाषार्थोऽभिप्रेतो यस्येति

४०४. उपाद् भूषण-समवाय-प्रतियत्न-विकृतीकरण-वाक्याध्या- हारेषु ।

तत्रसतो गुणान्तराधानं प्रतियत्नः । गम्यमानार्थस्य वाक्यस्योपादानं
वाक्याध्याहारः । उपस्करोति उपस्कुरुते ।

इति तनादिः ।

विधानमेतत् । कार्यपर्यायं स्तच्छब्द इति-कार्यवाची संस्कृतशब्दः, संस्कृतं भक्ष्यमित्यादि-
रूपः । अव्युत्पन्न इति—प्रकृति पत्यय योगेन न निष्पन्न इत्यर्थः । षत्वं वक्ष्यत इति—
वरिनिविम्य इत्यनेनेपेन्द्रविधाविति शेषः ।

अमृता०—४०४. उपादिति । भूषणाद्यथ करतौ परे उपादुत्तरे सुट् स्यात् । सतइति
विद्यमानस्य वस्तुन इत्यर्थः । गम्यमानस्येति प्रतीयमानस्य नत्वभिधीयमानस्य । तेपूदाहर-
णानि यथा—दैहमुपस्करोति, सभायामुपस्कृताः पण्डिता इति पूर्ववत् । यमुना जलमुप-
स्कुरुते, सुवासयतीत्यर्थः । उपस्कृतं भुङ्क्ते, विकृतिकृत्वेत्यर्थः । उपस्कृतमधीते, अध्याहार्यं
पठतीत्यर्थः ।

व्याख्यातोऽयंतनादिः ।

विग्रहः । कार्यपर्यायं इति । कार्यं जन्यं घटपटादिपर्यायो यस्येति विग्रहः । तच्छब्दः
संस्कृतशब्दः । संस्कारशब्दश्चेति अत्र संस्कारशब्दो व्याकरणादिशास्त्रपरिज्ञानजन्य-ज्ञान-
विशेषवाची, न तु भूषणवाची; तस्य व्युत्पन्नत्वात् अव्युत्पन्न इति भूषणार्थस्य समवाया-
र्थस्याप्रतिपन्नत्वात् । समवाये यथा—अस्माकं संस्कृतं परिष्कृतं समूह इत्यर्थः ॥४०३॥

बाल०—उपात् । भूषणे समवाये प्रतियत्ने विकृतिकरणे वाक्याध्याहारे च अर्थे
उपादुत्तरे सुट् भवति । सत इति विद्यमानस्य वस्तुन इत्यर्थः । गम्येति गम्यमानो न
त्वभिधीयमानोऽर्थो यस्य तादृशस्य वाक्यस्य क्रियान्वयावच्छिन्नमपदसमूहस्य उपादनं
ग्रहणम् । भूषणे—गोपीदैहमुपस्करोति । समवाये अस्माकमुपस्कृतं समूह इत्यर्थः । प्रतियत्ने
गङ्गाजलमुपस्करोति सुवासयतीत्यर्थः । विकृतीकरणे—उपस्कृतं भुङ्क्ते । वाक्याध्याहारे
उपस्कृतमधीते ॥४०४॥

* ॥ इति तनादिः ॥ *

अथ क्रचादिः ।

डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । विनमयः परिवर्त्तनम् ।

४०५. क्रचादेः शपः श्ना ।

४०६. स्तन्भ स्तुन्भ स्कन्भ स्कुन्भ स्कुभ्यः श्नुश्च ।

स्कुञ् आप्लवने । अन्ये सौत्रा बोधने । श इत् । क्रीणाति । दामोदरं
विना श्ना-नारायणारामयोरीः-क्रीणीतः । श्ना-नारायणयोरारामहरः
—क्रीणन्ति । क्रीणीते । क्रीयते । एवं प्रीञ् तर्पणे । प्रीणाति । मीञ्
हिंसायाम् । मीनाति । हिनुमीनेति णत्वं-प्रमीणाति । मीनातीत्यात्वम्-
अमासीत् । ममौ, मिम्यतुः ।

पूञ् पवने ।

४०७. प्वादीनां वामनः शिवे ।

पुनाति पुनीते । पूयते । गोविन्दस्थान्यरामत्वात् त्वादि-पुपविथ । लूञ्

अमृता०—४०५. क्रचादेरिति । क्रचादिगण पठिताद्वातोर्त्तरे शपः स्थाने श्ना
विकरणो भवति । पूर्ववत् शित्करणं स्थानिवत्त्वार्थम् । तेन पृथुत्वाभावात् क्रीणातीत्यादौ
न गोविन्दः ।

अमृता०—४०६. स्तन्भेति । स्तन्भादीनामुत्तरे श्ना स्यात् श्नुश्च स्यात् । विपूर्वं
स्तम्भधातोः विष्टम्भोतीतिषत्वं वक्ष्यते । भूतेशेज्स्तन्भेति डो वा—व्यष्टम्भीत् । स्तुम्भनाति
स्तुम्भोति, एवं स्कन्भादयो ज्ञेयाः । क्रीञ्—अक्रीषीत्; चिक्राय, चिक्रेथ चिक्रयिथ । मिम्यतु-
रिति—अत्र गोविन्द वृष्णीन्द्र स्थानाभावेन चतुर्व्यूहविध्यभावान्नारामान्त पाठः माता
मायिता ।

अमृता०—४०७. प्वादीनामिति । शिवे प्रत्यये परे प्वादीनां धातूनां वामनः स्यात् ।
नैत्वादीति—पुपविथेत्यत्र गोविन्दजातारामत्वात्, शमुददेत्यादौ गोविन्दारामस्य चेति
एत्व—नरादर्शनेनिषिद्धे इति भावः । पूञ् पवने इत्यारभ्य ली श्लेषणे इति यावद्
द्वाविंशतिः प्वादिः । तत्र धूञ्—सु स्तुधूञ्भ्य इतीट्—अधावीत् । स्वरति सूतीति वेट्—
अध्वविष्ट अधोष्ट । स्तूञ् आच्छादने—अस्तारीत् अस्तारिष्टाम् । ऋराम वृम्य इत्यत्र परपद
सि कामपालाधोक्षजेषु निषेधान्नोदीर्घता । तस्तरतुः तस्तरिथ, स्तीर्यात् स्तरिषीष्ट, तरिता

अथ क्रचादिः

बाल०—क्रचादेः । क्रचादिगणपठिताद्वातोर्त्तरस्य शपः स्थाने श्ना भवति ॥४०५॥

बाल०—सुगमम् ॥४०६॥

छेदने । लुनाति । धूज्कम्पने । धुनाति । ग्रह उपादाने । ग्रहिज्येति
सङ्कर्षणः—गृह्णाति गृह्णीते । गृह्यते ।

४०८. विष्णुजनात् शन आनो हौ ।

गृहाण ।

४०९. ग्रहेरिट्त्रिविक्रमोऽनधोक्षजे ।

अग्रहीष्टाम् । इण्वदिटो नत्रिविक्रमः—अग्राहिषाताम् । जग्राह जग्रहिथ ।
एते उभयपदिनः ।

शृङ्गसायाम् । शृणाति ।

४१०. शृ दृ इत्येनयोर्वामनो वाधोक्षजे ।

नित्यौ गोविन्द-वृष्णीन्द्रौ तु वाधेते । शशार शश्रतुः शशरतुः शशरिथ ।
द्विदारणे । ददार ददरतुरित्यादि । ज्या वयोहानौ । ग्रहिज्येति
सङ्कर्षणः—जिनाति । प्वादिल्वादिश्च गणः ।

तरीता । कृञ् हिंसायाम्—चकार चकरे । वृञ् वरणे—अवरिष्ट अवृष्ट (ऋत उर्)वरिषिष्ट
वृषीष्ट । ऋगतौ—ऋणाति, आर्णात् आर्णीताम्, आरीत् आरिष्टाम्, आर, ईर्यात् ।
लीश्लेषणे—लली लिलाय, लाता लेता ।

अमृता०—४०८. विष्ण्वति । हिप्रत्यये परे विष्णुजनादुत्तरस्य शनः स्थाने आन
आदिश्यते । स्नइति स्नाशब्दस्य षष्ठ्यन्तः । विष्णुजनात् किम्—क्रीणीहि ।

अमृता०—४०९. ग्रहेरिति । अधोक्षज वर्जिते प्रत्यये परे ग्रहघातोरिट्त्रिविक्रमो
भवति । अनधोक्षज इति किम्—जग्रहिथ । अग्रहीष्टामिति—हम यान्तेति वृष्णीन्द्र निषेधः ।
इण्वदिटो न त्रिविक्रम इति—तस्याप्रकृतत्वात्, रामघातुके इडेव प्रस्तुतः, इण्वदिट्
त्वतिदेश इति । काम—गृह्यात्, बाल—गृहीता ।

अमृता०—४१०. शृ दृ इति । अधोक्षजे परे शृङ्गसायां, द्विदारणे इत्येतयोर्वामनो
वा भवति । स्वयमेव व्याख्याय विशेषप्रतिपत्तिं जनयति—नित्यावित्यादिना । यच्चपीह
अधोक्षज इति सामान्यत उक्तं तथापि गोविन्द-वृष्णीन्द्रौ तु वाधेते वामनमिति शेषः,
यतस्तौ हि नित्यौ, वामने कृते वा नकृते वा तौ भवत एवेति तयोर्नित्यत्वम् । ततो

बाल०—प्वादी । सुगमम् । गोविन्देति गोविन्दः ओरामः स्थानीयस्य तादृशोऽरामो
यत्र तस्य भावस्तत्त्वं तस्मात् ॥४०७॥

बाल०—विष्णु । हौ परे विष्णुजनादुत्तरस्य शनः स्थाने आनो भवति । विष्णुजना-
दितिकिम्—क्रीणीहि ॥४०८॥

बाल०—ग्रहेः । अधोक्षजं वर्जयित्वा अन्यस्मिन् परे ग्रहेरिट्त्रिविक्रमो भवति ॥४०९॥

बाल०—शृ दृ । व्यक्तार्थमेतत् । यच्चयधोक्षज इति सामान्यत उक्तम् तथापि

ज्ञा अवबोधने । ज्ञा-जनोर्जा-जानाति । ग्रन्थ सन्दर्भे । ग्रथ्नाति ।

अश भोजने । अशनाति । कुष निष्कर्षे ।

निष्कर्षो निष्काषणम् । कुष्णाति ।

४११. निरः कुषो वेट् ।

निरकुक्षत् निरकोषीत् । क्षुभ सञ्चलने ।

४१२. क्षुभ्नादिषु न णत्वम् ।

क्षुभ्नाति क्षुभ्नीत इत्यादि । उक्ते वक्ष्यमाणे च निषेधोऽयम् । तृप्नोति तृप्नुत इत्यादि ।

४१३. नरान्नृतिश्च ।

गोविन्दवृष्णीन्द्र स्थानादितरस्थानेषु ह्ययं वामनविधिः स्यादिति फलितार्थः । शशरतुः वामन पक्षेरूपम् । शशरतु रिति त्रिविक्रमपक्षे—सत्सङ्गाद्य दन्तस्येत्यादिना गोविन्दः । अन्यत्र शीर्यात्, शरिता शरीता । ज्या-भावे-जीयते । अधो-जिज्यौ जिज्यतुः, जिज्याथ जिज्यथ । ग्रन्थतीति—अनिरामेति उद्धव नराम हरः । अधो-जग्रन्थ, जग्रन्थतुः ग्रेथतुः, जग्रन्थथ ग्रेथिथ ।

अमृता०—४११. निर इति । निरुपेन्द्रात् परस्मात् कुषधातोरुत्तरे इट् वा स्यात् । नित्यमिति प्राप्ते विभाषा वचनम् । निरकुक्षदिति—ईशोद्धवादिति इति सक् । निरकोषीदितित्विदपक्षे गोविन्दः ।

अमृता०—४१२. क्षुभ्नादिष्विति । क्षुभ्नादिषु पदेषु निमित्ते सत्यपि णत्वं न स्यात् । षष्ठ्यर्थेऽत्रसमी; क्षुभ्नादीनां प्राप्त णत्वमिह निषिध्यत इति भावः । उक्ते वक्ष्यमाणे चेति-क्षुभ्नादेराकृतगणत्वादुक्तेषु वक्ष्यमाणेषु च पदेषु निषेधोऽयं प्रवर्तितव्यः । उक्तेषु दर्शयति-तृप्नोतीत्यादि ।

अमृता०—४१३. नरादितिनरादुत्तरो नृतिश्च क्षुभ्नादिषु गण्यते । वक्ष्यमाणेषु दर्शयति नरीनृत्यत इति यदन्तर्मानरिनर्तीति चक्रपाणिः । परिनदनमिति त्रयाणामुपेन्द्राणोपदेशस्येति

गोविन्द वृष्णीन्द्रान्भ्यामन्यत्रायमित्याह—नित्याविति । वामनविधाने कृतेऽपि न कृतेऽपि तौ भवतः इति तयोनित्यत्वम् । न वाधत इति वामन इति शेषः । शशरतुरिति । सत्सङ्गाद्य दन्तस्य ऋच्छे ऋरामान्तानाञ्चे' त्यादिना गोविन्दः । प्वादित्वादिश्च गण इति तस्माद् ये उक्ताः ते, ज्ञाता एव उक्तेभ्योऽन्येषामपि प्वादित्वं त्वादित्वश्चगण एव ज्ञेयमिति । ग्रथ्नातीति 'अनिरामेतामित्यादिना' नरामहरः । निष्काषणम् निःसारणम् ॥४१०॥

बाल०—निरः । किर उत्तरात् कुष उत्तरे इट् वा भवति । अशकादित्वात् नित्यमिति प्राप्ते विभाषा । निरकुक्षदिति इडभावपक्षे सक् ॥४११॥

बाल०—क्षुभ्ना । क्षुभ्नादिषु णत्वं न भवति । उक्ते इति उक्ते वक्ष्यमाणे च णत्वे उक्तस्य वक्ष्यमाणस्य ज्ञेयथः ॥४१२॥

नरीनृत्यते नरिर्नति इत्यादि । परिनदनं दुर्नुद्धः दुर्नुद्धिः दौर्भागिनेयः
आचार्यानी आचार्यभोगीनः ।

संज्ञायां—हरिनन्दी हरिनगरं स्वर्भानुः सूत्रनटः दुर्नामा नरवाहनः
त्रिनयनः नृनमनः पुनर्नवा । आकृतिगणोऽयम् । खव भूति प्रादुर्भावे ।

४१४. छस्य शो वस्य ऊठ् हरिवेणौ क्वौ कंसारिवैष्णवे च ।

४१५. ज्वर त्वर स्निग्धमवान्तु ससर्वेश्वरस्य ।

णत्वे प्राप्ते दौर्भागिनेय इति त्रयाणां रष ऋद्वयेभ्य इत्यनेन प्राप्ते क्षुब्भादितया न णत्वम् ।
हरिनन्दीत्यादयः—संज्ञायां नतु गादिति वक्ष्यमाणेनोत्तरपदस्य प्राप्ते प्रतिषेधः । स्वर्भानुः
राहुः । दुर्नामा दीर्घकोषिकेत्यमरः । नरवाहनः कुबेरः । त्रिनयनः शिवः । नृनमनः
कश्चित् । पुनर्नवा तु शोथघ्नीत्यमरः ।

अमृता०—४१४. छस्येति । हरिवेणौपरे क्विपि परे कंसारि वैष्णवे च परे छस्य-
स्थाने शः, तथा वस्य स्थाने ऊठ् आदिश्यते । कंसारि वैष्णव इति किम्—द्युभ्यां द्युभिः ।
इह तु विष्णुपदान्ते उरामो न तूट् ।

अमृता०—१५. ज्वरेति । हरिवेष्वादिषु परेषु ज्वर रोगे, जित्वरा सम्भ्रमे, स्निग्ध
गति-शोषणयोः, अव रक्षणे, मवबन्धने इत्येतेषान्तु सर्वेश्वर सहितस्य वरामस्य ऊठ्
भवतीति विशेषः ।

बाल०—नरा नरादुत्तरो नृतिश्च क्षुब्भादिषु ज्ञेयः । क्षुब्भनातीत्यादौ तृप्नोतीत्यादौ
नरीनृत्यत इत्यादौ दौर्भागिनेय इत्यत्र आचार्यानीत्यत्र आचार्यभोगीन इत्यत्र च 'र-ष-
ऋद्वयेभ्य' इत्यादिना प्राप्ते निषेधः । परिनदनमित्यत्र उपेन्द्रान्नोपदेशस्य णत्वमित्यनेन
प्राप्ते निषेधः । शेषेषु वक्ष्यमाणलक्षणेन प्राप्ते निषेधः । नरीनृत्यत इति यङि । नरी-
नर्त्तति यङ् लुकि । परनदनमिति परिपूर्वात् णदधातोर्त्प्रत्ययः दुर्नुद्ध इति दुर् पूर्वात्
नहधातोः क्तप्रत्ययः । दुर्नुद्धिरिति क्तिप्रत्ययः । दौर्भागिनेय इति दुर्भगाशब्दात् अपत्यार्थे
'कल्याण्यादेर्माधवेनेय' इत्यनेन माधवेनेय टणिन् भाधवः । आचार्यानीति आचार्यस्य भार्या
उत्पत्यर्थे ईप्प्रत्ययेन निपातः । आचार्यभोगीन इति आचार्यभोगशब्दात् तस्मै हितमित्यर्थे
'विश्वजनात्मभोगोत्तरपदेभ्यः खराम' इत्यनेन खः, ख ईणः, भोगः शरीरम् । हरिनन्दी-
त्यादयः संज्ञाशब्दाः । तत्र हरिनन्दी कश्चित् । हरिनगरमपि तथा । स्वर्भानुः राहुः ।
सूत्रनटः कश्चित् । दुर्नामेति दुर्नामा दीर्घकोषिकेत्यमरः । नरवाहनः कुबेरः । नृनमनं
तत्संज्ञम् कश्चित् । पुनर्नवेति पुनर्नवा तु शोथघ्नीत्यमरः । आकृतिगणोऽयमिति । अतो
लक्षणप्राप्तम् णत्वं शिष्टप्रयोगे यत्र न दृश्यते, तत्रानेनैव निषेधः कर्त्तव्यः, अतएव शीघ्रतः
चित्रभानुरित्यादावपि न णत्वम् । भूतिप्रादुर्भावे इति भूतिरैश्वर्यम् ॥४१३॥

बाल०—शस्य । हरिवेणौ क्वौ कंसारि वैष्णवे च परे छस्य स्थाने शो भवति,
वस्य स्थाने ऊठ् भवति ॥४१४॥

खौनाति । नामप्रकरणवृष्णीन्द्रत्वात् कंसारौ न निषेधः ।

वैष्णवादित्यकरणात् आन एव बलवान् । कालापाश्च शनोऽपवादमेव तं कुर्वन्ति । तस्मद्धौ-खवान वृङ् संभक्तौ । आरामहरः । सहसा विदधीत न क्रियानविवेकः परमापदां पदम् । वृणते हि विमृश्य कारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः । इति किराते । २।३० ।

ननु खौनातीत्यत्र शनाप्रत्ययस्य निर्गुणत्वेन कंसारित्वादीशस्य न गोविन्द-वृष्णीन्द्राविति निषेधः, कथं न प्रवर्तते इति चेत्तत्राह—नामप्रकरणेति । अयन्तु वृष्णीन्द्रो नाम प्रकरणे विहितः—अद्वयादूठो वृष्णीन्द्र इत्यनेन गोविन्द वृष्णीन्द्र निषेधस्तु ततः परमाख्यातप्रकरणे प्रोक्तः । अत आख्यातोक्तविधिमनपेक्ष्य तदूठो वृष्णीन्द्रो विहित इति नहि स परेण निवार्यत इति भावः । खवानेत्यत्र ऊठ् प्रसङ्गं वाग्यतिवैष्णवादित्यकरणादिति । हि प्रत्यये यद्यान विधानमनभिप्रेतं स्यात्तर्हि तत्रलक्षणे विष्णुजनादित्यकृत्वा वैष्णवात् शनआन इत्येवं लक्षणं क्रियेत; तेन च वरामस्य वैष्णवत्वाभावादिहाप्राप्ती सत्यामिष्टसिद्धिः स्यात् । किन्तु तदकरणेन हि प्रत्यये आन एवेष्ट इति ज्ञाप्यते । हिप्रत्ययमात्राश्रिततयान्तरङ्गत्वात् प्रथममेव आने कृते पश्चात्तु हरिवेषु परत्वमेव नास्तीति कुत ऊठ् प्रसङ्ग इति ग्रन्थ कृदाशयः ।

ननु च शनआन इति स्थान्यादेशात् स्थानिवत्त्वेन नरामः परतैव मन्तव्याः तदा हरिवेषुपरतायामूठैव भवितव्यमिति चेत् ? तत्राह—कालापाश्चेति । कालापाः शनामपवार्यैव आनं विदधति ननु शना स्थाने । तथाहि—“आन व्याञ्जनान्ताद्धौ” इति तल्लक्षणम् । तत्रटोका च—आनेति लुप्त प्रथमैक वचनान्त वचनोऽयं निर्देशः, नाविकरणस्यापवाद इति । तस्मात् स्थानिवत्त्वमिह न मन्तव्य मिति भावः । केचित्तु परत्वादूठ एव बलवत्त्वमङ्गीकृत्य खौनीहि इत्येवं मन्यन्ते । यथा हि—परत्वादूठि कृते हलन्तत्वाभावान्न शानजिति दीक्षितः ।

आरामहर इति—शनानारायणयोरारामहरो निर्गुण कृष्ण धातुक इत्यनेन । संभक्तिरूपमर्थमुदाहरति किरातार्जुनीय श्लोकेन—सहहेति । जनः सहसा क्रियां न विदधीत न कुर्वीत, हि यतः अविवेक आपदां परं पदम्, अविवेक कृतं कर्म विपज्जनकमित्यर्थः । विमृश्य

बाल०—ज्वर । ज्वर रोगे, त्रित्वरा सम्भ्रमे, स्त्रिवु गतिशोषणयोः, अवरक्षणे, मव बन्धने इत्येतेषान्तु सर्वेश्वरसहितस्य वस्य स्थाने ऊठ् भवति । स्वौनातीति ‘अद्वयादूठो वृष्णीन्द्र’ इत्यनेन वृष्णीन्द्रः । ‘ईशस्येत्यादिना वृष्णीन्द्रनिषेधः कथं न भवतीति चेत्तत्राह—नामेति । ननु खवानेत्यत्र वस्य ऊठ् कथं न भवतीति चेत्तत्राह—वैष्णवादिति । विष्णुजनादित्यत्र वैष्णवादित्यकरणात् खवानेत्यादौ यदि आवविधानमनभीष्टं स्यात्, तदा वैष्णवादित्ये विदध्यात् । आन एव बलवानिति तस्मादूठविधानात् पूर्वमेव आनो भवति, पश्चात्तु हरिवेषौ परतैव नास्ति । कालापाश्चेति । शनोबाधकम् आनमेव

सम्यग् भजन्तीत्यर्थः ।

इति क्रद्यादिः ।

विचार्य कर्तुं शीलमस्येति विमृश्यकारी, तादृशं जनं सम्पदः राजलक्ष्म्यः स्वयमेव वृणते सम्यग् भजन्ति, यत स्ताः गुणलुब्धाः, गुणवन्तं गुणज्ञा ललना इवेति भावः ।

इतिव्याख्यातः क्र्यादिर्गणः ।

कुर्वन्ति । वृणते इति । सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदमिति पूर्वार्द्धम् ॥४१५॥

॥ इति क्रद्यादिः ॥

अथ चुरादिः ।

चुर स्तेये ।

४१६. चुरादर्णिः ।

णिच् पा । णइत् । लघुद्धवस्य गोविन्दः, सनाद्यन्तत्वात् धातुत्वम्,
चोरयति ।

४१७. णेरुभयपदम् ।

इदं न चुरादौ प्रवर्तते, धातुपाठे चुरादावपि पृथक् परपद्यादि गणनात् ।
प्रवर्तत इत्यन्ये, णेरनित्यत्वेतु यद्गण साफल्यात् । चोरयते चोरति ।
चोर्यते द्विवचने कार्ये णौकृतं स्थातिवत्-अचूचुरत् । चोरयामास ।
चोर्यात् । चोरयिता ।

अमृता०—४१६. चुरादेरिति । चुरादिगणपठिताद् धातोरुत्तरे णि प्रत्ययो भवति
स्वार्थे । णिरयमनित्यमिति वक्ष्यते । धातुत्वमिति—चोरिधातुस्वरूपात् शप् तिवादि, ततो
धातोरन्तस्य गोविन्दः ।

अमृता०—४१७. णेरिति । ण्यन्ताद्धातोरुत्तरे उभयपदं स्यात् । कार्यमिदं चुरादौ
न प्रवर्तते, किन्तु प्रेरणाद्यर्थं ण्यन्तादेव प्रवर्तत इत्यर्थः । अप्रवर्तने हेतुः—धातुपाठ
इत्यादिः । चुरादिगणेऽपि धातुपाठे पर पद्यात्मपद्युभयपदीनां पृथङ् निर्देशात् तद्गण साफ-
ल्याय हि चुरादि णेरनित्यत्वं न मन्तव्यमित्यर्थः । येतूभयपदं मन्यन्ते तेषामपि मते हेतुमाह
णेरनित्यत्वेनेति । चोरतीति—णेरनित्यतायां रूपम् । णौ कृतं स्थानिवदिति—द्विवचने कर्त्ताव्ये
णौ कृतं यत् कार्यं गोविन्दादिकं तत् स्थानिवद् भवति । तेन च गोविन्दभूतस्य “चो”
इत्यस्य स्थानिवत्त्वे चुरामः, ततः अशास्वृदित इत्यनेन धातोरुद्धवस्य वामने कृते तत् परस्य
नरलघोरिति त्रिविक्रमः, णेर्हरश्च । इडादौ रामधातुके तु न णेर्हरः—चोरयिता चोरयि-
ष्यति । चोर्यादिति—नेट् यसर्वेश्वरयोरिति इटोऽभावाद् णेर्हरः । चुरादि णेः सहज सर्वेश्व-
रान्तत्वस्वीकाराद् इण्वदिङ् वेति केचित्—चोरायिता ।

बाल०—चुरा । चुरादिगणपठिताद्धातोरुत्तरे णिर्भवति । धातुत्वमिति । धातुत्वात्
‘शप् कृष्णधातुक’ इति शप् ॥४१६॥

बाल०—णेरु । ण्यन्ताद्धातोरुत्तरे उभयपदं भवति । इदमिति—इदं लक्षणं चुरादौ
न प्रवर्तते तस्मात् प्रेरणाद्यर्थविहिते णौ प्रवर्तते । अप्रवृत्तौ हेतुमाह—धातुपाठ इति
परपद्यादीत्यादि पदेन आत्मपद्युभयपदिनोग्रहणम् । उभयपदस्यावश्यकत्वे परपद्यादिग-
णस्य वैयर्थ्यं स्यात् । अन्यसम्मतयां प्रवृत्तावपि हेतुमाह—णेरनित्यत्वेनेति । णेरनित्यता
नास्ति अतः परपद्यादिगणस्य साफलयम् । द्विवचन इति कार्ये कर्त्ताव्ये णौ कृतं स्थानि-